

BÖLÜM XXX

MORFOLOJİK BİRİMLERİN ÇEVRE DEĞERLENDİRMESİ ÜZERİNDEKİ KARŞILIKLI ETKİLERİ

Halil Mesut BAYLAK¹

Giriş

İnsanın yeryüzünü kullanmasıyla ortaya çıkan problemlerin çözümünde jeomorfolojinin öncelikli olarak kullanılması olarak tanımlanan ve ilk kez Coates (1971) tarafından terim olarak kullanılan çevresel jeomorfoloji bilimi (Coates, 1971) kapsamında; taşkın ve heyelan gibi jeomorfolojik süreçler, insanın kara ve su ekosistemlerini plansız bir şekilde kullanımından kaynaklanan problemlerin analizi, su, kum ve çakıl gibi jeomorfolojik kökenli ürünleri kullanımı ile jeomorfolojinin çevresel planlama ve yönetim fonksiyonu için nasıl kullanılabileceği konuları incelenmektedir (Kurt ve Haybat, 2015).

Morfolojik birimler olarak tarif ettiğimiz, çevrenin şekillenmesini sağlayan unsurlara uyum sağlayarak hayatını idame etmeye yönelik faaliyetlerde bulunan insanoğlu çevresel etki alanını meydana getirmektedir. Yani morfolojik birimlerin oluşumu üzerindeki nedensellikler ile bunun sonucundaki unsurlara insan adaptasyonun bir sonucu olarak oluşan değişkenlikler doğal çevreyi oluşturmaktadır. Nedenler ve sonuçlar olumlu ya da olumsuz yönde çevre etkisi ortaya koymaktadır.

Günümüzde doğaya olan insan etkisi, diğer jeomorfolojik faktörlerin önemi-ne eşittir. İnsan toplumu tarafından yayılan enerjiye rağmen; tektonik hareketler, volkanik faaliyetler, depremler gibi, Dünya'nın iç kuvvetleri ile bunun karşılaştırılması neredeyse önemsizdir. İnsan etkisi, sadece akarsular, buzullar, rüzgârlar, dalga ve akıntılar gibi dış etkenlerin etkisine bağlı olarak ölçülemez, daha fazla etkinlik göstererek onları bazen de geride bırakır. Katlanan nüfus artışı daha büyük talepleri gerektirir ve enerji taleplerini karşılamak için, yeryüzü materyallerinin geniş ölçekte yeniden işlenmesiyle sonuç verir. Hatta biraz daha hızlı olarak büyüme oranı, gelecekte de devam edecek olan bir süreçtir (Ertek 2017b: 70).

¹ Doktora Öğrencisi, Millî Eğitim Bakanlığı, halilmesut68@gmail.com

Sonuç

Yer şekillerinin morfolojik özellikleri, oluşum süreçleri, günümüzdeki görünüm ve gelişimleri dahilindeki birimler yer şekillerini bilimsel, görsel, kültürel ve bir destinasyon olarak kullanımı temelinde irdelenmektedir. Son yıllarda belirli yerşekillerinin görsel, bilimsel, doğal özelliklerini incelenmekte, oluşum gelişim süreçleri açıklanmakta ve koruma altına alıp sürdürülebilir kullanımını amaçlamaktadır.

Jeomorfolojik şekiller yönünden; plajlar, akarsu, göl, kıyı taraçaları, akarsu vadilerinde yapılan baraj, gölet, HES amaçlı akarsu profilinin silinmesi, fay diklikleri, penepen korelatif (tanıtıcı) depoları, aşınım ve birikim yüzeyi depoları, kumullar, fosil kumullar (eolinitler), fosil kumullar üzerindeki eski bitki kökleri (rizolitler), yalıtışları, lâv akıntıları, deltalar, travertenler, mağaralar, mağara içi birikim şekillerinden sarkıt, dikit, sütun, damlataşlar, karasal, denizel ve gölsel fosil depoları, buzullar ve moren depoları, buzul birikim şekilleri depoları, mercan depoları vb. gibi jeomorfo-kronolojik unsur ve depoları sunan jeomorfolojik şekiller mutlak korunması gerekli mekânlardır. Bunlar jeomorfolojik şekillere kazınmış jeolojik geçmişteki tarihsel bulgulardır ve birer doğal anıt niteliğindeki mekânlardır (Ertek 2106a:205).

Çevre ve afet duyarlı planlama yaklaşımı ile sürdürülebilir yaşam alanları oluşturmak için en uygun arazi kullanım kararlarını jeolojik eşik ve kaynaklara dayanan değerlendirme ve analizlerle gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Tüdeş, 2011: 273).

KAYNAKÇA

- Akten, M., Yılmaz, O. ve Gül, A. (2009). Alan kullanım planlamasında rekreasyonel alan kullanım ölçütlerinin belirlenmesi: Isparta Ovası örneği. *Türkiye Ormanlık Dergisi*, 2,119-133.
- Aliagaoglu, A. ve Uğur, A. (2012). *Şehir coğrafyası*. Nobel Yayınları.
- Alper, D. ve Anbar, A. (2007). Küresel ısınmanın dünya ekonomisine ve Türkiye ekonomisine etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(4).
- Atalay, İ. (1987a). *Türkiye jeomorfolojisine giriş*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. No: 9.
- Atalay, İ. (2016b). *Uygulamalı jeomorfoloji*. Mate Basım Yayın.
- Berkün, M., Aras, E., ve Koç, T. (2008). Barajların ve hidroelektrik santrallerin nehir ekolojisi üzerinde oluşturduğu etkiler. *Türkiye Mühendislik Haberleri*, 452.
- Bilgin, A. (1989). Yerleşme alanlarının seçiminde jeomorfoloji. *Jeomorfoloji Dergisi*. (17),36.
- Bookchin, M. (2013). *Ekolojik bir topluma doğru*. Sümer Yayıncılık.
- Bozyiğit, R. ve Tapur, T. (2009). Konya Ovası ve çevresinde yeraltı sularının obruk oluşumuna etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Coates, D. R. (1971). Environmental geomorphology. *State University of New York at Binghamton, Publications in Geomorphology*.
- Çağlıyan, A. ve Bozkurt Yıldız, A. (2013). Türkiye'de demiryolu güzergâhları jeomorfoloji ilişkisi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 28, 466-486.

- Çelik, M. A. ve Gülersoy, A. E. (2016). Kaos ortamında (çağında) mekân-insan etkileşimine bütüncül bir bakış: Ekolojik toplum paradigması. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 22.
- Çelik, M. A., Gülersoy, A. E., İdem, Ş. ve Dedeoğlu, Ç. (2017). Yerelden küresele evrilen ekolojik krizin psiko-sosyal ve politik ekolojik açılardan irdelenmesi. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 23, 105-121.
- Çelik, M. Y., Sarınsık, A. ve Gürçan S. (2003). Mermer ve tas ocaklarının çevreye olan görsel etkileri. *Türkiye IV. Mermer Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 463-474.
- Deliboran, A. ve Savran, Ş. (2015). Toprak tuzluluğu ve tuzluluğa bitkilerin dayanım mekanizmaları. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 8(1), 57-61.
- Demir, T. (2017). Glasiyal morfolojisi. *Jeomorfoloji Derneği Bülteni*, (1).
- Demirel, Ö. (2007). Peyzaj planlama kapsam ve uygulamalar. *Peyzaj Mimarlığı Dergisi*, 1-2.
- Direk, M., Acar, B. ve Gül, A. (2006). Konya Ovası'nda tarımda yeraltı suyu kullanımının sosyal açıdan değerlendirilmesi. *TMMOB 1. Su Politikaları Kongresi Bildiri Kitabı*.
- Doğan, U. (2017). Jeoarkeoloji: Aşıklı Höyük örneği. *Jeomorfoloji Derneği Bülteni*, (1).
- Doğaner, S. (1998). Türkiye Ulaşım sistemleri turizm ve çevre ilişkileri. *Coğrafya Dergisi*, 1(6).
- Efe, R. (1993). Marmara Denizi güneyinde Karabiga-Tahirova arasındaki kıyı kesiminin çevresel jeomorfolojisi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 28:293-306.
- Ekinci, D. ve Doğaner, S. (2012). "Jeomorfoturizm Açısından Simav (Yeniköy) Peribacaları", *III. Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 395-410.
- Erinç, S. (1973a). Türkiye: insan ve ortam. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, (18-19).
- Erinç, S. (2015b). Jeomorfoloji I. *Der Yayınları*, Yay no:284.
- Erkal, T. ve Taş, B. (2013). *Jeomorfoloji ve insan uygulamalı jeomorfoloji. Yeditepe Yayınevi*.
- Erkal, T. (2015). Kıyı yönetimi açısından Türkiye'de yapılan kıyı jeomorfolojisi çalışmalarının değerlendirilmesi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 65, 23-34.
- Erol, O. (1973). *Ankara şehri çevresinin jeomorfolojik ana birimleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları. Yay. No:240.
- Eroğlu, İ. ve Bozyiğit, R. (2013). Aliağa Limanı. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (80)3.
- Ertek, T. A. (1992). Kuzeybatı Anadolu kıyılarında jeomorfolojik araştırmalar (Şile-Kefken). *Türk Coğrafya Dergisi*, 2, 139-153.
- Ertek, T. A. (2016a). İnsan faaliyetlerine bağlı jeomorfokronolojik yıkımlar. *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu* (13-14 Ekim 2016), Ankara.
- Ertek, T. A. (2017b). Antropojenik jeomorfoloji: Konusu, kökeni ve amacı. *Türk Coğrafya Dergisi*, 69, 69-79.
- Erten, S. ve Gündüz, S. (2011). Peyzaj planlama ve kentsel tasarımda koruma-kullanma için yeni bir sistem yaklaşımı önerisi: Uludağ Millî Parkı ve "rejenerasyon". *Megaron*, 6(2),109-122.
- Ezzati, R. (2009). *Atmosferik taşıma giren değişik kaynaklı toprakların bitki gelişimlerine etkilerini araştırılması*. Hacattepe Ün. Fen Bil. Enst. Doktora Tezi (yayınlanmamış).
- Göçmez, G. ve İşçioğlu, A. (2004). Konya kapalı havzasında yeraltı suyu değişimleri. *I. Yeraltı suları Ulusal Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 19-28.
- Gümüş, E. (2017). Jeomorfoloji ve jeoparklar. *Jeomorfoloji Derneği Bülteni*, (1).
- Güney, E. (2011). *Yerbilim 2: Jeomorfoloji*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Gürgen, G. (2017). Doğu Karadeniz Dağlarında glasiyal morfolojisi ve yeni belirlenen buzullar. *Jeomorfoloji Derneği Bülteni*, (1).
- Goudie, A. (2010). "Foreword". (Eds. J. Szabó, L. Dávid, D. Lóczy). pp: V-VI, *Anthropogenic geomorphology (A Guide to Man-made Landforms)*. Newyork: Springer, 300 pp.,
- Göktürk, F. A. (2010). *Kapatılmış sızma (Konya) cıva madenlerinin çevre üzerine etkilerinin incelenmesi*. Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Hoşgören, M. Y. (2015). *Jeomorfolojinin ana çizgileri I*. İstanbul: Çantay Yayınları. 10. Baskı.
- Karadağ, A. ve Koçman, A. (2007). Coğrafi çevre bileşenlerinin kentsel gelişim süreci üzerine etkileri: Ödemiş (İzmir) örneği. *Ege Coğrafya Dergisi*, (16), 3-16.
- Karadağ, A. (2009). Kentsel ekoloji: Kentsel çevre analizlerinde coğrafi yaklaşım. *Ege Coğrafya Dergisi*, 18(1-2), 31-47.

- Kılınç, N. ve Perçin, H. (2018). Mekânsal planlama ve peyzaj ilişkisinin sorgulanmasına bir yaklaşım: doktora tez çalıştay. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 6(1), 39-45.
- Kısakürek, Ş. ve Doygun, H., Hatipoğlu, İ. H. ve Gözcü, M. (2014). Açık maden ocaklarının doğal ve kültürel peyzajlar üzerindeki etkileri. *Ulusal Mermer ve Taş Ocakları Onarım Teknikleri Sempozyumu*. (18-20 Eylül 2014, Isparta).
- Kocaman, R. ve Kocaman, B. (2016). Maden sahalarında yapılan faaliyetlerin çevreye etkisi ve rehabilitasyon çalışmaları. *3rd International Symposium on Environment and Morality*. (4-6 November 2016, Alanya).
- Kuşçu, V. (2008). *Samandağ'ın (HATAY) beşeri ve iktisadi coğrafyası*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Kurt, S. ve Haybat, H. (2015). Environmental geomorphology of the Küçük Menderes River Delta. *Route Educational and Social Science Journal*, 2(3).
- Oğuz, K. ve Dündar, C. (2014). Mineral tozları Türkiye'ye taşınımının ve yerel katkılarının değerlendirilmesi. *Hava Kirliliği Araştırmaları Dergisi*, (3), 61-67.
- Ozener, S. (2006). *Samandağ sahilinde kıyı erozyonu*. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayın No:19, 82-87.
- Özarslan, H. E. (2007). *Mezarlıkların peyzaj planlanma ve tasarımı açısından incelenmesi: İstanbul Zincirlikuyu Mezarlığı örneği*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Önder, S. ve Polat, A. T. (2002). Kentsel çevre sorunlarını azaltmada peyzaj planlamanın önemi ve Konya kenti örneği. *IV. Mühendislik Mimarlık Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. (11-13 Eylül 2002, Balıkesir).
- Özdaş, H. ve Kızıldağ, N. (2013). *Archeological and geophysical investigation of submerged coastal structures in Kekova, southern coast*. Published online in Wiley Online Library. Erişim açılma tarihi: 28 May 2013.
- Özdemir, M. A. ve Karadoğan, S. (1996). Türkiye'de il merkezlerinin coğrafi mekânla ilişkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 8(2).
- Özhancı, E. ve Aklıbaşında, M. (2017). Kentsel peyzaj içinde mezarlıklar ve peyzaj mimarlığı açısından incelenmesi: Nevşehir örneği. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 48 (2), 113-124.
- Özkardaş, V. (2010). *İstanbul mezarlıklarının peyzaj planlama, tasarım ve bakım çalışmaları açısından incelenmesi Karaca Ahmet Mezarlığı örneği*. Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Özşahin, E. (1993). Asi (Orontes) nehri deltasındaki (Hatay/Türkiye) doğal çevre sorunlarına coğrafi bir yaklaşım. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 445 - 475.
- Özşahin, E. (2012a). İnanç turizmi ve jeomorfoloji ilişkisine bir örnek: Mekke. *Akademik Bakış Dergisi*, (32).
- Satılmış, M. (2009). Baraj ve hidroelektrik santrallerin çevresel etki değerlendirmesi. *FORUM 2009. (13-15 Kasım 2009, Trabzon)*
- Sarı, C. ve Kocak, İ. (2019). Antalya kent planında mezarlıkların yeri ve sorunları. E-makale. www.imo.org.tr. İnternet erişim Tarihi: 07.05.2019.
- Sayan, S. (1999). Antalya kıyılarındaki turistik tesisler ile çevre arasındaki ilişkilerin peyzaj mimarlığı yönünden değerlendirilmesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 11,14-20.
- Saydam, A. C., Yemencioğlu S., Kubilay, N., Şenhan, M. ve Sayın, A. (1995). Ulusal deniz ölçme ve araştırma programı atmosferik kirleticilerin taşınımı, TÜBİTAK proje kod no: Debag-72g Yılı Nihai raporu, Mersin.
- Sönmez, E. (2012). Barajların mekân üzerindeki olumsuz etkileri ve Türkiye'den örnekler. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 213 -231.
- Tuncer, A. (2019). Şehrin bir parçası olarak mezarlıkların değişimi. *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 3(7),14-23.
- Tüdeş, Ş. (2011). Planlamada jeolojik eşiklerin değerlendirilmesine ilişkin analitik bir model önerisi -Port Smouth (İngiltere) örneği. *Gazi ün. Müh. Mim. Fak. Dergisi*, 26(2), 273-288.

- Tüfekçioğlu, A., Tilki, F. ve Küçük, M. (2019). *.Artvin ili barajlar ve madencilik faaliyetlerinin çevre üzerine etkilerinin ekolojik açıdan değerlendirilmesi*. <https://openaccess.artvin.edu.tr/jspui/bitstream>. (Erişim Tarihi: 08.05.2019).
- Türkeş, M. (2007b). Türkiye'nin kuraklığa, çölleşmeye eğilimi ve iklim değişikliği açısından değerlendirilmesi. *Pankobirlik Dergisi*, (91),38-47.
- Toker, E. (2010). *Borçka ve Deriner barajlarının Çoruh Havzasında neden olduğu arazi kullanım değişiminin ve arazi tahribatının irdelenmesi*. Çoruh Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Tonbul, S. ve Sunkar, M. (2008). Batman şehrinde yer seçiminin jeomorfolojik özellikler ve doğal risk açısından değerlendirilmesi. *Uluslararası Çanakkale Jeomorfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı*.
- Turan, M. (1980). İnsan-çevre ilişkisine eleştirel bir bakış. *O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 6(1).
- Turoğlu, H. (2005). *Trabzon-Sarp arası Karadeniz akları doğal ortam özellikleri ve insan*. Trabzon: İber Matbaa.
- Uslu (Odabaş), A. (1997). *Tarihi süreç içerisinde Anadolu mezarlıkları ve çağdaş bir yaklaşımla Ankara kenti için örnek bir mezarlık planlaması üzerinde bir araştırma*. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Uslu, A. (2009). Çevreye dost mezarlıklar (ekolojik mezarlık) planlama yaklaşımları ve dünya kentlerinden örnekler. *V.Uluslararası Karabük İleri Teknolojiler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*.
- Uzun, M. (2015). Kocaeli ili Karadeniz kıyılarının jeomorfoturizm özellikleri ve kıyı kullanımına etkisi açısından değerlendirilmesi. *Marmara Coğrafya Dergisi*,32,339-366
- Üstün, A., Tuşat, E. ve Abbak, R. A. (2007). Konya kapalı havzasında yeraltı suyu çekilmesi ve olası sonuçlarının jeodezik yöntemlerle izlenmesi. *III. Mühendislik Ölçümleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*: 52-61.
- Yazıcı, H. (1995). Şehir coğrafyası açısından bir inceleme: Bayburt. *Türk Coğr. Dergisi*, (30).
- Yıldırım, A. (2006). Karakaya Barajı ve doğal çevre etkileri. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6, 32-39.
- Yörüklü, N. (2009). Peyzaj mimarlığı meslek disiplini içinde coğrafi bilgi sistemlerinin yeri ve önemi. *TMMOB Coğrafi Bilgi Sistemleri İzmir Kongresi (02-06 Kasım 2009) Bildiriler Kitabı*.
- Yüksek, İ. ve Mıhlayanlar, E. (2015). Yaşam döngüsü sürecinde yapı malzemesi çevre etkileşimi. *2nd International Sustainable Buildings Symposium*. (28-30 Mayıs 2015 Ankara).
- Zengin M. ve Yılmaz, S. (2008). Ardahan Kura nehri ve yakın çevresi alan kullanımının belirlenmesi ve optimal alan kullanım önerileri. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 39(1), 43-54.
- Zeybek, H. İ. (2007.). Jeomorfolojik faktörlerin Amasya şehrinin kuruluşu ve gelişimi üzerine etkileri. *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*.